УДК 008:7(100)]:001.5:930:[378.6:008](477.54-25)ХДАК(045)
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.4.35

Голотенко Павло Ігорович,
аспірант кафедри культурології та музеєзнавства
факультету культурології та соціальних комунікацій
Харківської державної академії культури
orcid.org/0000-0002-8096-1957
holotenko11@gmail.com

СВІТОВА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА В НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВАСИЛЯ ШЕЙКА, ОЛЕКСАНДРА ГАВРЮШЕНКА, ОЛЕКСАНДРА КРАВЧЕНКА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено історіографічному дослідженню п'ятитомного підручника 1999–2001 років «Історія художньої культури», авторами якого є Василь Миколайович Шейко, Олександр Анатолійович Гаврюшенко та Олександр Васильович Кравченко. Автори належать до колективу тих науковців Харківської державної академії культури, діяльність яких мала вирішальне значення для офіційного визнання культурології як самостійної галузі гуманітаристики в науково-освітній системі незалежної України.

Ознайомлення зі змістом культурологічних публікацій крупної літературної форми, зокрема таких видатних представників культурологічної думки, як В. Шейко, О. Гаврюшенко та О. Кравченко, допомагає розібратися з багатьма особливостями та складними проблемами культурного буття сучасного цивілізованого суспільства. Водночас стаття спрямована на виявлення концептуальних основ науки про культуру, на популяризацію культурологічного знання та культурологічної літератури, великий дефіцит якої спостерігається в українських книгарнях на теперішній час.

Обраний предметом дослідження літературно-культурологічний цикл тематично охоплює розвиток художньої культури різних країн та народів світу від часів кам'яного віку й доби стародавності до кінця XX століття. У матеріалі всіх п'яти підручників докладний аналіз історичних фактів супроводжується теоретичним осмисленням їх значення, завдяки чому виявляються причини та сутність культурних процесів, ідейно-естетичні характеристики й цінність творів мистецтва тощо.

У статті при дослідженні змісту кожної книги виявляється об'єкт і предмет дослідницької уваги, проблематика, ключові структурно-тематичні положення, а також основні пізнавальні прийоми науково-культурологічного інструментарію, завдяки яким автори у своїх книгах не лише розкрили особливості різних видів мистецтва, а й показали сферу художньої культури як складову частину великої цілісної культурної системи.

Ключові слова: світова художня культура, теорія та історія культури, культурологічна література, Василь Шейко, Олександр Гаврюшенко, Олександр Кравченко.

Holotenko Pavlo,
Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies and Museology,
Faculty of Cultural Studies and Social Communications
Kharkiv State Academy of Culture
orcid.org/0000-0002-8096-1957
holotenko11@gmail.com

WORLD ARTISTIC CULTURE IN THE SCIENTIFIC INTERPRETATION OF V. SHEIKO, O. HAVRYUSHENKO, O. KRAVCHENKO: HISTORIOGRAPHIC ASPECT

The article is devoted to the historiographical study of the five-volume textbook "History of Artistic Culture" of 1999–2001, authored by Vasyl Mykolayovych Sheyko, Oleksandr Anatoliyovych Gavryushenko, and Oleksandr Vasylovich Kravchenko. The authors belong to the group of scientists of the Kharkiv State Academy of Culture,

© Голотенко П. І., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

whose activities were of decisive importance for the official recognition of cultural studies as an independent branch of the humanities in the scientific and educational system of independent Ukraine.

Familiarization with the content of cultural publications of a large literary form, in particular by such prominent representatives of cultural thought as V. Sheiko, O. Havryushenko and O. Kravchenko, helps to understand many features and complex problems of cultural existence of modern civilized society. At the same time, the article is aimed at identifying the conceptual foundations of the science of culture, at popularizing cultural knowledge and cultural literature, a great deficit of which is observed in Ukrainian bookstores at the present time.

The literary and cultural cycle chosen as the subject of the study thematically covers the development of artistic culture of various countries and peoples of the world from the Stone Age and the era of antiquity to the end of the 20th century. In the material of all five textbooks, a detailed analysis of historical facts is accompanied by a theoretical understanding of their meaning, thanks to which the causes and essence of cultural processes, ideological and aesthetic characteristics and value of works of art, etc. are revealed.

In the article, when studying the content of each book, the object and subject of research attention, the issues, key structural and thematic provisions, as well as the main cognitive techniques of the scientific and cultural tools, thanks to which the authors in their books not only revealed the features of various types of art, but also showed the sphere of artistic culture as an integral part of a large holistic cultural system, are revealed.

Key words: world artistic culture, theory and history of culture, cultural literature, Vasyl Sheiko, Oleksandr Havryushenko, Oleksandr Kravchenko.

Постановка проблеми. На теперішній час є гострий дефіцит науково-культурологічних книжкових видань. В асортименті фізичних книгарень найбільших міст України література з теорії та/або історії культури майже повністю відсутня. Щодо цього ситуація в інтернет-книгарнях не набагато краще. Основна причина цього – украй обмежена кількість нових видань та перевидань попередніх книг культурологічного жанру. Люди наразі мають доступ до повноцінних культурологічних публікацій переважно лише в бібліотеках та інтернеті в електронному форматі. Однак, як відомо, для багатьох такий формат не підходить і далеко не всі видання на сьогодні є в інтернеті.

Є серйозна загроза зникнення культурологічних видань з українського ринку на невизначений час. Придбати власні книги цієї категорії для людей стало набагато складніше. Такі обставини можуть призвести до знецінення та забуття культурології як соціально й практично важливої галузі знання.

З огляду на це, особливої актуальності набуває популяризація культурологічної освіти і науки, зокрема через ознайомлення зі змістом деяких раніше виданих книг. У такому контексті варті уваги праці фахівців Харківської державної академії культури (далі – ХДАК). Їх науково-літературна та педагогічна активність мала вирішальне значення для юридичного визнання культурології як самостійної галузі освіти й науки в Україні.

Такі науковці, як В. Шейко, О. Гаврюшенко та О. Кравченко, є одними з найбільш крупних культурологів ХДАК. Водночас вони належать до числа провідних культурологів у всеукраїнському масштабі. Зокрема, заслуговують на увагу їхні книги про світову художню культуру, історіографічному аналізу яких присвячена ця стаття.

Аналіз досліджень та публікацій. Предметне поле статті становлять тематично-змістові особливості п’ятитомника «Історія художньої культури» В. Шейка, О. Гаврюшенка та О. Кравченка. Перша книга – «Первісність. Стародавній світ» (1999), друга – «Візантія. Арабо-мусульманський світ. Китай. Японія» (2001), третя – «Середньовіччя. Відродження» (2001), четверта – «Західна Європа XVII і XVIII ст.» (2001), п’ята – «Західна Європа XIX–XX ст.» (2001). До теперішнього часу єдиним оприлюдненим дослідженням п’ятитомника залишалася робота «Від неоліту до наших часів» (Рашевський, 2001). Ба більше, як виявилося в результаті бібліотечно-пошукової практики, цю роботу знайти й отримати дуже проблематично, а для пересічного читача – майже нереально. У монографії «Харківська державна академія культури: до 80-річчя з дня заснування» висвітлюється діяльність факультетів, кафедр та основний літературний доробок крупних науковців ХДАК (2009).

Мета – виявити культурологічно-методологічну специфіку, практичну цінність та новизну інформативного матеріалу книг з історії художньої культури, написаних авторським колективом у складі трьох авторитетних культурологів України – В. Шейком, О. Гаврюшенком й О. Кравченком.

Завдання – провести історіографічний аналіз серії п’яти підручників 1999–2001 років «Історія художньої культури» В. Шейка, О. Гаврюшенка, О. Кравченка, що передбачає виявлення

в змісті кожної книги об'єкта, предмета, проблематики, окремих тематичних аспектів та комплексу наукових підходів до їх осмислення.

Практичне значення статті – допомогти сформувати здатність сприймати мистецтво як структурний елемент соціокультурного життя. Важливо «бачити» культуру не лише в її окремих частинах та проявах. Слід також брати до уваги існування об'єктивних взаємозв'язків між різними культурними сферами, зокрема взаємозв'язків мистецтва з етикою, з мовою тощо. З нібито, на перший погляд, багатьох «відокремлених» одне від одного сфер складається культура в її цілісності. Усвідомлюючи своє місце та можливості в глобальному світі культури, людина визначатиме належну модель своїх практичних дій.

Відомо, що обрані предметом дослідження підручники активно задіяні в науково-навчальних практиках закладів вищої освіти різних міст України. Так само матеріали статті можуть знадобитися в процесі підготовки фахівців в галузі культурології, книгознавства, музеєзнавства тощо.

Методи дослідження безпосередньо зумовлюються метою і завданням статті. Ключове значення має культурологічний підхід, завдяки якому виявлено багатоаспектну культурологічну специфіку змістовного матеріалу обраних п'яти книг. У межах означеного підходу можна виокремити ті його гносеологічні засоби, що мають найбільш вагоме значення. Зокрема, історіографічний підхід дав змогу докладно ознайомитися з тематикою та змістом обраної літератури, яка стала відчутним внеском у збагачення й прогрес культурологічної думки незалежної України. Аналітичний метод знадобився для виявлення тих основних культурологічних підходів та методів, які автори використали у своїх підручниках для належного вивчення художньої культури.

Основний текст статті. Підручник є одним із найбільш поширених жанрів науково-навчальних видань, де в зручній для сприйняття формі надається виклад результатів наукових досліджень. Головна культурна функція підручника як літературно-інтелектуального продукту полягає в тому, щоб надати суспільству об'єктивні знання про навколишній світ та забезпечити науково-інформативну базу для освітнього процесу (Швецова-Водка, 2007, с. 319–321).

Протягом 1999–2001 років видано серію п'яти культурологічних підручників під загальною назвою «Історія художньої культури» авторського колективу в складі Василя Шейка, Олександра Гаврюшенка та Олександра Кравченка. У книгах висвітлюється специфіка художньо-естетичних практик різних народів та країн світу впродовж історії людської культури від часів кам'яного віку до сучасності. Досить примітно те, що кожен підручник позначається саме як «книга», а не як «частина», оскільки їх зміст характеризується внутрішньою завершеністю і самодостатністю. Кожна окрема книга може бути використана незалежно від іншої і тому не повинна сприйматися як обов'язковий «розділ», який неможливо оминути.

Означена серія підручників розрахована на широкий загал читачів. Матеріал є доступним для сприйняття і розуміння не лише фахівців, а й середньостатистичної публіки. Це важлива перевага літературних праць подібного жанру, у чому виявляється їх прикладне соціальне значення.

Зміст підручників має логічну предметно-тематичну структуру. Як правило, кожна окрема тема розпочинається з хронологічного переліку ключових подій та фактів. Це допомагає краще орієнтуватися в художній культурі впродовж історії, а також сприяє формуванню здатності до цілісного охоплення та усвідомлення розвитку мистецтва в межах певного соціокультурного середовища. Органічним завершенням до відповідного тематичного матеріалу є словник, де уточнюється зміст важливих концептів, серед яких трапляються як загально-культурологічні, так і предметно-спеціалізовані. Окрім того, у словнику надаються основні відомості про культурних діячів, які посідають помітне місце в історії мистецтва.

Буде не зайвим указати на оформлення заголовної трислівної назви «Історія художньої культури» всіх п'ятьох підручників: два слова назви «історія» і «культури» написані крупним шрифтом, а слово «художньої» – малим. Таке оформлення назви не є випадковим. Так, автори акцентують на тому, що в книгах історичний розвиток мистецтва досліджується в контексті культурного розвитку суспільства загалом. Такий підхід є надійним засобом усвідомлення сутності художньо-творчої діяльності. У такому разі людська культура та її локальна галузь художньої культури співвідносяться між собою як об'єкт і предмет дослідження, які мають однаково вагоме значення.

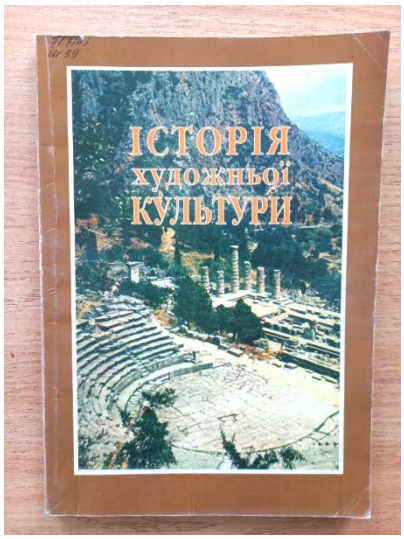

Рис. 1.

Перша книга циклу присвячена вивченню культурних практик у сфері мистецтва доби первісного суспільства й стародавнього світу (рис. 1). У розділі ***про культуру прадавнього людства*** надається чітке поняття про види художньої творчості, які за часом існування були найпершими, а саме малювання, скульптура, різновиди декоративно-ужиткового мистецтва та ін. Розвиток художніх практик при цьому аналізується не ізольовано від усього іншого світу, а саме у зв'язку з деякими важливими питаннями культурного буття людей. Це, наприклад, питання щодо виготовлення й використання знарядь праці, ролі емпіричного досвіду, найдавніших форм людського світогляду, специфіки міфологічної свідомості та раціонального мислення.

Особлива увага приділяється аналізу однієї з ключових проблем стосовно процесу та часу виникнення культуро-творчої діяльності в житті прадавніх людей. З огляду на це, у цьому контексті порушують питання культурологічного значення щодо антропогенезу, походження релігії та мови, які в сучасній науці, своєю чергою, так само залишаються дискусійними (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 1999, с. 12, 13, 21). Для демонстрації рівня складності та культурологічної суті означеної проблеми доречно навести такі фрагменти авторського тексту: «Елементарні знаряддя праці (…) людина почала виготовляти сотні тисяч років тому. Ще десятки тисяч років повинні були пройти, щоб рука і мозок дозріли для творчості»; «Становлення естетичних рефлексій відбувалося в єдності з формуванням магічних почуттів, раціональних знань, практичних умінь. Нерозривне поєднання елементів культури, дій, ідей (…), прийнято позначати поняттям "синкретизм"» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 1999, с. 13, 18).

У контексті ***доби стародавності*** проводиться докладний аналіз художньої культури народів перших прадавніх країн Сходу – Месопотамії (Дворіччя), Індії та Єгипту, а також народів античної цивілізації – Греції та Риму. Матеріал дослідження підкріплюється наведенням фрагментів оригінальних текстів з літературних першоджерел того часу. Власне, це є одним із «первинних методів» дослідження, який належить до групи найважливіших аналітичних засобів (Шейко, Кушнаренко, 2020, с. 150).

Одним із таких давньоєгипетських першоджерел є релігійна лірика – заклинання, молитви, народні гімни та пісні, що пов'язані з культом тих чи інших богів (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 1999, с. 38–43, 53, 60–66). Серед інших письмових пам'яток – звернення фараонів, поезія на честь фараонів, поетичний діалог «Розмова розчарованого зі своєю душею» тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 1999, с. 59–61). Вони збереглися на матеріальних носіях різного типу – на стінах гробниць, святилищ, папірусі тощо. Окрім того, наводять оригінальні тексти давньогрецького історика культури Геродота (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 1999, с. 48–50).

Означений матеріал стає в пригоді для аналізу світогляду давніх єгиптян, який мав безпосереднє вираження в усіх видах творчості, у піктографічній писемності як особливому виді мистецтва, у характерних рисах скульптури та архітектури (храми, піраміди тощо), у релігійних культах, невід'ємним складником яких були певні види художніх практик.

Задля найбільш повноцінного виявлення особливостей мистецтва античного світу використовують деякі тексти грецьких та римських мислителів – поеми «Іліада» та «Одіссея» Гомера, поема «Енеїда» Вергілія, сатиричні опуси Ювенала, відомості з дослідницьких праць архітектора Вітрувія, історика Гая Светонія Транквіла тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 1999, с. 141–149, 158, 167–168, 180, 184–189, 191–192, 197).

Згадані першоджерела містять у собі цікаві та важливі відомості про культурні традиції, світогляд і вірування давніх греків та римлян, про культурну політику та діяльність окремих представників верховної влади. У творах тогочасної художньої літератури міститься багато унікальних відомостей, які відображають різноманітні сторони повсякденного життя суспільства, зокрема характерні риси художньої діяльності. Усе це розглядається в тісному зв'язку з ідейно-естетичними особливостями архітектури, літератури, театрального мистецтва та інших сфер художньої культури. На рівні з працями власне наукового жанру автори підручників означену ненаукову літературу так само використовують як першоджерела для вивчення історії та культурного значення артоб'єктів.

У другому підручнику цього циклу розглядається специфіка культурно-художніх практик доби середньовіччя у Візантії, Китаї, Японії, а також країн та народів Арабо-мусульманського світу (рис. 2).

У розділі про ***візантійську культуру*** увага здебільшого приділяється аналізу архітектури, скульптури, іконопису та мозаїки. У дослідженні використовується значна кількість письмових джерел (або їхні копії), збережених до сьогодні. Серед них трактат візантійського історика Прокопія Кесарійського «Про споруди», у якому йдеться про технологію будівництва, про естетико-виражальні риси образотворчого та архітектурного мистецтва (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 14–17). Це також тексти з «Хронографії» Михайла Пселла, де

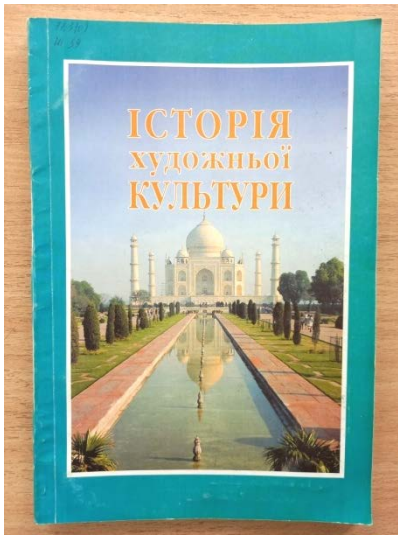

Рис. 2.

міститься аналіз не лише технічно-художніх особливостей споруджень, а і їх впливу на почуття та свідомість людей (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 37).

Розглядаючи аспекти розвитку архітектури в культурі Візантії, автори підручника з'ясовують імена видатних діячів, тривалість часу будування, кількість задіяних робітників, застосований будівельний матеріал, конкретні дані просторових розмірів конструкцій тощо. Досліджується архітектура таких споруд, як імператорський будинок Триконх, Храм Святої Софії, базиліка Сант Апполінаре Нуово, храм святого Георгія та ін.

Із числа зразків візантійської ікони та мозаїки розглядаються «Зоя і Костянтин Мономах перед Христом» XI століття, «Григорій Чудотворець» XII століття та багато інших. Серед рельєфів – Диптих «Циркові ігри» V століття, Триптих «Апостоли» X століття тощо.

Автори підручника часто осмислюють мотивацію і причини зведення монументальних скульптур, малювання ікон, будування храмів, палаців, архітектурно-паркових комплексів та інших знакових споруджень. Наприклад, ідеться про те, як «при імператорі Феофілі споруджують ряд нових будівель (…). Вони були задумані, найімовірніше, з метою перевершити славу палаців багдадських халіфів» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 28). В іншому місці згадується Іоанн Дамаскін, який казав: «Якщо до тебе прийде один із язичників говорячи: покажи мені твою віру… ти відведеш його в церкву і поставиш (…) святих зображень». Автори підручника підкреслюють, що «із цих слів зрозуміло, якого величезного значення надавали візантійці живопису як засобові впливу на свідомість віруючих» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 22).

Досліджуючи художні практики візантійської культури, автори встановлюють зв'язок з іншими сферами діяльності та з важливими історичними подіями. Проводяться паралелі з політичними процесами, чим робиться наголос на проблемі розвитку мистецтва поза політикою (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 25, 26). Такий відомий історичний феномен, як «Іконоборчий рух», розглядається не лише як складний драматичний етап розвитку іконописного живопису, а і як прямий наслідок соціокультурних політичних процесів

та вид церковно-ідеологічної боротьби (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 26–29). Своєю чергою, виявляється, що ці явища культурної динаміки спричиняються війнами із зовнішніми ворогами, про що також ідеться у використаних літературних джерелах очевидців тих жахливих подій – історика Микити Хоніата та ін. (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 26, 43–48). Так формується усвідомлення, що художні культурні практики не існують самі по собі, а перебувають у межах та є частиною глобального світу людської культури.

Дослідження художньої культури ***арабо-мусульманських народів*** у підручнику розподіляється на окремі тематичні блоки за ознакою географічно-культурних регіонів – це Аравійський півострів (Аравія, «Острів арабів»), Єгипет, регіон Магріба північно-західної Африки і т. д.

Автори підручника посилаються на збережені пам'ятки писемності тих далеких часів. Зокрема, це зафіксовані написи на стінах архітектурних споруджень, роздуми щодо питань естетики ісламського богослова Аль-Газалі. Серед використаних писемних джерел найважливішим, напевно, слід уважати Коран – священне писання ісламської релігії світового значення, яка є ідеологічною основою культурного життя арабів та інших народів, що дотримуються ісламського віровчення. Автори зазначають, що Коран «до дрібниць регламентує всі сторони життя мусульманина; він головний порадник і керівник у всіх життєвих ситуаціях» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 62). З огляду на це, проводиться аналіз особливостей арабського міфологічно-релігійного світогляду, який визначав самоусвідомлення людини, спосіб її самовираження, естетичні почуття, традицію сприйняття навколишнього світу, що відображалось у творах мистецтва (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 62–65, 75).

Серед наявних художніх практик автори переважно аналізують арабську архітектуру, літературу, орнаментику, каліграфну писемність та книжкове мистецтво. Зумовлено це тим, що саме ці практики були одними з найбільш розвинутих в арабській культурі. З тексту підручника зрозуміло, що порівняно менший розвиток скульптури й живопису був наслідком заборони ісламського віровчення щодо зображання будь-яких конкретних богів та живих істот (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 73).

Літературна творчість та пов'язана з нею писемна книжкова продукція мали велику культурну цінність. Як зазначається в тексті підручника, араби усвідомлювали потужну силу слова, вираженого через писемність у літературі. Згідно з ісламським віровченням, людина має прагнути до нових знань, бо так удосконалюється людський розум. Книги – це скарбниця знань та науки, що відіграє визначальну роль у формуванні людської особистості (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 75, 79). Своєю чергою, писемність і книги використовували як засіб поширення ісламської ідеології. Зрештою, видання книги мало не лише суто прикладне, а й естетичне значення (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 102).

Майстри літературної сфери діяльності – перекладачі, переписувачі, палітурники та ін. – перебували на високому соціальному положенні. «Думка поета цінувалася більше, ніж будь-кого іншого, тому що його вислови були завжди влучними й гострими. Його судження мали силу закону» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 63, 102, 116). У контексті аналізу арабської літературної творчості розглядаються опуси як анонімних, так і відомих авторів – це Абу Нувас, Ібн Зейдун та ін.

При дослідженні мистецтва архітектури розглядають такі визначні спорудження, як Велика мечеть у Кордові, Мавзолей Тадж-Махал в Агрі, Храм «Купол скелі» в Єрусалимі тощо. Окрім того, увага часто звертається на загальну кількість будівель та закладів у крупних культурних центрах з великою чисельністю населення (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 116). Якщо йдеться про життєдіяльність крупного архітектора, то зазначається кількість побудованих ним споруд з урахуванням їх соціокультурного значення (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 100).

Аналогічно до розділу про мистецтво Візантії, автори підручника виявляють взаємозв'язок арабських художніх практик з іншими явищами соціокультурної реальності. Наприклад, простежується інтенсивна культурна взаємодія арабів з африканцями та індусами в процесі тісної торговельно-грошової комунікації на заході Аравії в часи середньовіччя. Це, зрештою, сильно сприяло генезису великого центру арабської культури – міста Мекка, з високим рівнем розвитку економіки,

мистецтва, релігійної культури тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 61). Ідеться також про загарбницькі війни арабів, які на нових захоплених територіях утворювали свої міста, про цілеспрямовану депортацію найкращих діячів мистецтва в малорозвинуті міста задля їх перетворення на «культурні центри» тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 67, 93, 99).

Останні два розділи підручника присвячуються вивченню особливостей художньо-естетичних практик у середньовічних країнах далекого сходу – ***Китаю та Японії.*** Переважно йдеться про живопис, літературу, архітектуру та скульптуру. Примітно, що в тексті надається аналіз деяких аспектів теорії художньої творчості, зокрема етико-естетичного й утилітарного значення. Порушується питання щодо призначення мистецтва – воно спонукає до роздумів, створює певний настрій, навчає людину відчувати естетику в очевидних, простих речах буденного життя, передає істину (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 166–169, 171).

Аналізуючи художню культуру Китаю та Японії автори посилаються на тексти китайського художника й теоретика мистецтва Ши Тао, японського художника Нисікава Сукенобу, фрагменти з японських народних легенд і т. д. (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 144, 145, 164, 175–177).

Специфіка художньої культури цих країн так само досліджується з урахуванням визначальних аспектів існування людської культури загалом – міфології, народних звичаїв, етичних норм, релігійних принципів тощо.

У підручнику акцентується увага на тому, що основу китайського світогляду становлять поняття про ієрархічно-централізовану державу, про мудрість знань людей попередніх поколінь та їхній «правильний» життєвий досвід (культ предків). Звідси – прагнення зберегти та відтворити традиції минулого, які містили в собі «справедливе», «ідеальне». Це становило фундамент культурного порядку в суспільстві та безпосередньо вплинуло на творчу діяльність. Серед великої множини китайських релігійно-філософських шкіл найбільш впливовими були конфуціанство, легізм, даосизм, а також буддизм, що проник у Китай із Центральної Азії (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 129–135).

Завдяки цьому стає зрозумілим, що кожне з віровчень було джерелом натхнення для творчості багатьох поколінь митців. Світоглядні теорії водночас визначили деякі ідейно-символічні властивості художньої продукції. Так, зображення майже завжди мають певну символічність: квадрат означає землю, коло – небо, хмари та грім на вигляд як спіраль (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 130, 143).

Японська художня творчість так само характеризується образним символізмом. Зокрема, дзеркало було символом сонця і божественності, меч – це влада і могутність, орнаментика містила в собі анімістичні ідеї і мотиви, релігійні храми та палаци правителів становили собою образну модель світобудови (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 155, 156, 166).

Автори безпосередньо вказують на те, що специфіка японського мистецтва до XV століття зумовлювалася релігійним світоглядом, де базовими положеннями є поклоніння природним стихіям та культ предків. Загалом, ідеться про вплив на мистецтво поширених у Японії анімізму, синтоїзму та буддизму. Від XV століття більшої актуальності набуває філософія Дзен, яка визначила нову тенденцію розвитку не лише в художній галузі, а й культурного розвитку суспільства загалом (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 168–171).

У підручнику висвітлюється процес тривалої міжкультурної комунікації корінного японського населення з китайцями і корейцями, унаслідок їхньої міграції до Японії. Так, з'ясовується одна з головних причин подібності художньої культури японців та сусідніх іноземців. У підручнику зазначено, що певний час навіть існував еталон освіченого японця – це насамперед той, хто добре знає китайську культуру. Водночас наголошується, що японці зберігали свої національні традиції та відповідно до них адаптували запозичені елементи іноземних культур, що також стосується сфери художньої творчості (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 155–158).

Третя книга присвячена аналізу художньо-естетичних практик різних народів європейського континенту в добу Середніх віків та Відродження (рис. 3).

У матеріалі книги виявляється актуальна проблема встановлення чітких хронологічних меж певного історичного періоду. Як відомо,

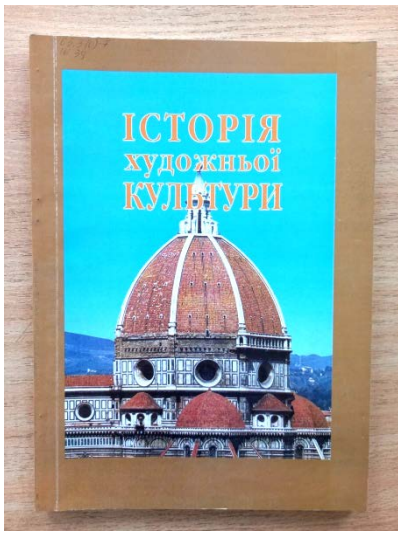

Рис. 3.

у науці є декілька версій щодо початку й завершення середньовічних часів в історії світової культури. Автори зазначають, що кінець епохи Середньовіччя умовно припадає на початок XVII століття (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 8). Проте безпосередньо в контексті історичного розвитку європейського мистецтва Середньовіччя триває не довше ніж до XV століття (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 10). Відповідно весь наступний час до початку XVII століття – це доба Відродження, або Ренесансу. При цьому початок самої доби є досить приблизним і розмитим: це може бути XIII, XIV, або XV століття, залежно від культурних процесів у межах окремих європейських країн (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 98).

У підручнику досліджуються переважно такі культурно-художні практики, як література, архітектура, живопис та скульптура. Для більш ґрунтовного та цікавого аналізу автори звертаються до первинних літературних джерел і наводять з них деякі оригінальні фрагменти. Серед них «Книга ремесел» Етьєна Буало з викладом статутів ремісничих цехів скульпторів, художників, ткачів бавовни та ін. (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 21–23). Надаються фрагменти з приватного листування італійського культурного діяча Рафаеля Санті – одного з найбільших представників Ренесансу (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 145).

Розглядаються оригінальні зразки літературно-художніх творів, які, з одного боку, є власне основним предметом аналізу, а з іншого – першоджерелом інформації щодо особливостей тогочасної культури. Наприклад, стосовно «Поеми про Сіда» автори зазначають, що її зміст «дуже близький до історичної основи. (…) Опис повсякденного буття та боротьби іспанців із маврами невідомий хуглар супроводжує величезною кількістю подробиць і деталей, характерних для того часу. Поема дає чітке уявлення про озброєння іспанських та мавританських воїнів, про тактику битв, військову термінологію» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 61, 62).

Розвиток видів європейського мистецтва впродовж означеного періоду автори аналізують з урахуванням об'єктивно-історичних умов розвитку суспільства загалом. Зокрема, ідеться про стрімкий занепад античної культури та поширення християнства, про зміцнення національно-місцевих «варварських» культур, про стабільне відчуття народними масами тривожності й трагізму з причини постійних війн, що призводили до смертоносних та руйнівних наслідків. Окрім того, встановлюються ознаки культурної спільності населення різних європейських країн – феодальна організація соціального життя, релігійно-ідеологічна єдність тощо. Відповідно, цим зумовлювалася схожість мистецтва європейських народів тих часів (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 8, 9).

Важливим аспектом аналізу художньої середньовічної та ренесансної культури є встановлення міжкультурної комунікації різних, але географічно близьких одне до одного народів. Так, під час огляду особливостей іспанського фольклорно-героїчного епосу простежується тісна взаємодія іспанської культури щонайменше з трьома іншими культурами – з античною, християнською та арабською (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 58–62). На цій підставі можуть застосовуватись такі поняття, як «арабізована Іспанія» і т. д. (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 77).

Одним із центральних культурологічних аспектів дослідження є виявлення католицько-теологічної парадигми в соціокультурній реальності Середньовіччя. Ця ідеологія визначала людське світосприйняття, ціннісні орієнтири, структуру суспільства тощо. Католицьке християнство вміщує такі базові положення, як монотеїстичний теоцентризм, домінування духовного світу й знецінювання

світу матеріального, поняття про боголюдину та ін. Звісно, все це відображалось у творах мистецтва (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 10–15).

Аналогічно до мистецтва середньовічного періоду, ідейно-естетичні основи з'ясовують у художній творчості доби Ренесансу. Такі основи забезпечував передовий на той час філософський гуманістичний світогляд, який протистояв християнському віровченню. Гуманізм заперечував церковну диктатуру, аскетизм та інші настанови «правильного життя», які панували попередні тисячу років. Натомість представники гуманізму стверджували антропоцентризм, гармонійне поєднання матеріального й духовного, повне право людини на задоволення тілесних та розумово-чуттєвих потреб. Автори підручника наголошують на тому, що гуманізм доби Відродження слід розуміти не більше ніж як новий і передовий тип світогляду на той час, оскільки середньовічна релігійна ідеологія і відповідне їй мистецтво не зникли, а продовжували паралельно існувати далі. Світогляд епохи, що залежний від культурно-історичних процесів, становить сутність будь-якого мистецтва (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 98, 99).

З огляду на це, слід зауважити, що автори підручника невипадково визначають художню творчість не просто як сферу мистецтва, а як вид культури, а твори мистецтва – це культурні феномени (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 19, 77).

У четвертому підручнику означеної літературної серії висвітлюється художня культура країн Західної Європи впродовж XVII та XVIII століть (рис. 4). Розкривається специфіка двох провідних стильових напрямів цього періоду – бароко та класицизму. Розвиток мистецтва вивчається в межах культури таких країн, як Англія, Голландія (Нідерланди), Німеччина та Франція. Окремо проводиться аналіз художніх практик на території Фландрії – культурно-історичного регіону, що розташовується одразу на території Бельгії, Голландії та Франції. Примітно те, що в самій назві книги чітко прописано «Західна Європа», але водночас у змісті йдеться про культуру Італії, яка географічно є південною, а не західною країною Європи.

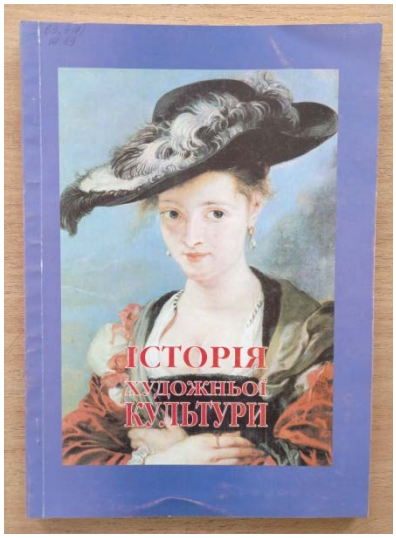

Рис. 4.

Вивчення естетичних особливостей бароко і класицизму проводиться здебільшого на прикладі скульптури, архітектури, літератури та живопису. При цьому для кращого розуміння сутності мистецтва увага приділяється аналізу поступової трансформації людської свідомості впродовж XVII століття. Зазначається, що «зміна світоглядних орієнтирів людини у світі неминуче тягне за собою і глибокі зрушення в літературі й мистецтві» (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 16). Також до уваги беруть глобальні революційно-культурні події, які були виявленням складної перехідної фази від Середньовіччя до наступної епохи Нового часу.

Зокрема, поза увагою не залишаються події жахливої Тридцятирічної християнської війни, яка супроводжувалася грабіжництвом, катуваннями простих мирних людей та іншими злочинами. Війна спричинила низку змін у тогочасній європейській культурі. Серед наслідків завершення війни: з німецького Бранденбурзького князівства сформувалося королівство Пруссія, на вищому офіційному рівні була визнана незалежність Голландії, міжнародного значення набула французька мова, тоді як латинська й італійська його втратили тощо. Означені події та процеси безпосередньо впливали на мистецьке життя не лише в межах новоутворених держав, а й на континенті загалом (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 8).

Сам факт війни був показником кардинальних змін світогляду значної частини європейського населення. Водночас, як зазначається в матеріалі підручника, оновлення людського світогляду спричинила наукова революція, яка спростувала «оптимістичний» гуманізм

та загальноприйняте раніше уявлення про антропоцентризм доби Відродження. Результати досліджень мислителів у галузі «точних» наук зруйнували попередню картину світу. Виникає нове фізико-механічне натуралістичне уявлення про навколишній світ, нове розуміння природи речей та законів цієї природи. Приходить усвідомлення того, що люди насправді ще багато чого не знають і не розуміють. «Оптимістичний» гуманізм вступає в конфронтацію з «трагічно-песимістичним». Відтепер у науці, разом з теоретичним методом пізнання, не менш важливого значення набуває практично-експериментальний принцип (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 9–12).

Трагізм революційно-військових подій, розчарування в попередніх ідеалах, невизначеність і суперечливість людської особистості – усе це прояви системної кризи культурного розвитку й трансформації людської свідомості, які зумовлювали одне одного.

Життєва реальність західноєвропейського суспільства безпосередньо впливала на ідейно-естетичні властивості художнього напряму бароко. Майже вся німецька література XVII століття відтворює в собі жахливу атмосферу воєнного часу. Творчість бельгійського художника Якоба Йорданса передає атмосферу мирного щасливого життя бельгійців у повоєнний час, коли минули важкі роки примусового насадження католицизму та придушення місцевої етнонаціональної культури з боку іспанців. У живописі Рейна Рембрандта передається емпіричний дух наукового процесу тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 8, 9, 78, 79).

Примітно, що бароко розглядається не просто як стильовий напрям мистецтва. А також визначається як особливий період європейської культури, коли одночасно існували різні ідеології, коли для філософії, науки та мистецтва діяли однакові принципи й закономірності, коли фактично існували одразу декілька художніх напрямів. У цьому разі це власне бароко, а також класицизм та побутовий реалізм, з яких провідним був перший. У культурі бароко поєднуються християнське Середньовіччя та античко-гуманістичне Відродження. Цим пояснюється відновлення часткового впливу релігії на художні практики: в архітектурі створюються проєкти в готичному стилі, у живописі й літературі стають актуальними релігійні жанри тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 13–20).

Аналізуючи феномен класицизму в європейській художній культурі, автори висвітлюють деякі світоглядно-естетичні аспекти культури античності, оскільки вони утворюють собою концептуальне підґрунтя класицизму. Ідеться про можливість пізнання гармонії Всесвіту через мистецтво, про античний антропоцентризм та тілесно-чуттєве сприйняття, про такі ключові поняття античної культури, як «середина», «розмірність», «божественний розум» тощо. Примітно те, що розвиток класицизму автори аналізують не від XVIII століття, як це трапляється в багатьох випадках, а вже від доби Відродження. Тому в підручнику розглядається ренесансний класицизм, а потім класицизм XVII та XVIII століть. Автори осмислюють фундаментальні положення художньої системи класицизму, які були чітко окреслені ще в XV столітті італійським науковцем та діячем мистецтва Леоном-Баттіста Альберті (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 21–45).

Розкриваючи специфіку західноєвропейської художньої культури XVII та XVIII століть, автори, зокрема, вказують на цікаву парадоксальну проблему неузгодженості теоретичного обґрунтування мистецтва з реальним творчим процесом (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 14–16, 20, 21).

Остання **п'ята книга** цього циклу написана про художню культуру XIX–XX століть

Рис. 5.

переважно західноєвропейських країн – Англії, Іспанії та ін. У книзі також висвітлюється художнє життя в США, бо це є невід'ємною частиною історії загальноєвропейського мистецтва (рис. 5).

У матеріалі підручника акцентується переважно на розвитку літератури, живопису, архітектури і скульптури. Серед багатьох прогресивних на той час стильових напрямів особлива увага приділяється аналізу романтизму, модерну, фовізму, дадаїзму, кубізму та сюрреалізму. Інші художні течії також розглядаються, але більш стисло й лаконічно.

Аналогічно до попередніх праць, матеріал поточної книги значною мірою ґрунтується на літературних джерелах, які стають у пригоді для осмислення своєрідності й проблем художньої культури XIX та XX століть. Серед них – листи і статті Анрі Матісса про сутність художньої творчості, «Дегуманізація мистецтва» Хосе Ортега-і-Гассета, «Архітектура і суспільство» Оскара Німеєра та ін.

Специфіка художньої культури означеного періоду досліджується як у контексті соціокультурної реальності загалом, так і на прикладі конкретних творчих досягнень культурних діячів певної сфери мистецтва. Ґрунтовно аналізується діяльність таких письменників, як Вальтер Скотт, Генріх Гейне та Віктор Гюго. Серед скульпторів, творчість яких береться до уваги, це Огюст Роден, Еміль Бурдель та ін. У сфері архітектурних проєктів згадується про діяльність Антоніо Гауді, Ле Корбюзьє тощо.

Як зазначається в матеріалі підручника, творчість кожного діяча мистецтва об'єктивно зумовлювалася культурно-історичною атмосферою тих часів. Установлення такого зв'язку допомагає знайти відповідь на ключове питання: «Чому мистецтво останніх минулих століть було саме таким, а не якимось іншим?». Наприклад, у контексті аналізу діяльності англійського літератора Вальтера Скотта зазначається, що в Англії на той час людей масово цікавила історія культури від Стародавності до Нового часу. Своєю чергою, такий суспільний запит був викликаний революційними подіями на межі XVIII–XIX століть, учасниками яких були народні маси. Відбулося глобальне переусвідомлення понять та цінностей, люди перебували в стані культурного шоку, вони почали розуміти свою роль як творців національної історії та культури. Такі зміни в житті суспільства на письменника здійснили сильний вплив, невипадково він зрештою став «батьком історичного роману» в Англії (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 11, 12).

Відомо, що багато людей не замислюються над історією архітектурних об'єктів, які перебувають навколо них. Однак сприйняття архітектури і ставлення до неї суттєво змінилося б тоді, якщо розуміти соціокультурну обумовленість самого її створення та її естетичних властивостей. Так, у підручнику йдеться про всесвітньовідому Ейфелеву вежу, яку споруджено в 1889 році не «для слави міста і країни», не просто «для краси», а саме під впливом глобальної модернізації суспільства – промислової революції. Вежа символізувала потужність техніки і початок нового індустріального віку в історії культури (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 122).

Автори книги встановлюють зв'язок між ідейно-естетичною специфікою мистецтва та світоглядними особливостями епохи. Багато діячів мистецтва XIX століття були прибічниками поширених на той час філософії ірраціоналізму Артура Шопенгауера, філософії життя Фрідріха Ніцше та позитивізму Огюста Конта (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 80, 97–100). У другій половині століття ці філософські напрями існували паралельно одне з одним. Ірраціоналізм здійснив найбільший вплив на романтизм та імпресіонізм, де пріоритетне значення мають живі почуття, суб'єктивні враження тощо. Філософія життя проявилася здебільшого у творчості реалістів, де головне значення має критика зла й несправедливості в житті людини. Позитивізм більш повно втілився в натуралізмі з акцентом на «чистий» опис і максимальну конкретизацію фактів.

Ідеологічний та художньо-естетичний плюралізм другої половини XIX століття ще більш посилився у XX столітті. У тексті підручника зазначається, що така еволюція мистецтва відбувалася не сама по собі, а все-таки залежно від радикальних інновацій у культурному житті суспільства. Окрім промислово-технічної революції та військово-політичних потрясінь, також мали значення винайдення фотографії, телефона, електроенергії тощо.

До того ж зміст цього підручника зосереджується саме на історії, водночас досить багато

уваги приділяється філософсько-теоретичним проблемам європейської художньої культури останніх століть. Зокрема, аналізуються теорії мистецтва Генріха Гейне, Огюста Конта та Іпполіта Тена, досліджується естетика будівництва в модерні, модернізмі та постмодернізмі, осмислюється сутність авангардного мистецтва ХХ століття тощо (Шейко, Гаврюшенко, Кравченко, 2001, с. 37, 38, 97–100, 123, 153–155, 188–191).

Висновки. Проаналізовані п'ять підручників належать до числа найперших виданих книг у незалежній Україні з історії та теорії світової художньої культури. Книги стали значним внеском у розвиток науково-культурологічної думки, що важливо для гуманізації та підвищення інтелектуально-освітнього рівня сучасного українського суспільства.

Укнигах сфера творчо-естетичної діяльності показана в органічній єдності з іншими культурними явищами та процесами, завдяки чому простежується художньо-культурна динаміка суспільства в її достатній повноті та цілісності. Для цього автори у своїх підручниках використовують комплексно-синтетичний спосіб осмислення обраного предмета (художня культура) і об'єкта (культура). Таким засобом є культурологічний підхід, який інтегрує в собі комунікативний, семіотичний та інші «ракурси бачення» для вивчення мистецтва як частини цілісної культурної системи.

Головною перевагою підручників є вихід за вузькопрофільні галузеві межі та забезпечення більш об'єктивного погляду на мистецтво. При дослідженні культурних феноменів у сфері мистецтва ключове значення має виявлення особливостей загальноісторичної атмосфери життя суспільства. У змісті книг добре продемонстровано, наскільки можливим або неможливим розвиток мистецтва в ізоляції від навколишнього світу культури – від релігії, від політики і т. д. Мистецтво так чи інакше перебуває в системі координат соціокультурної реальності. Як будь-яка адекватна цілеспрямована діяльність людини, художня творчість – це різновид культурної практики. Відповідно, твори мистецтва є культурними феноменами, що є елементами глобального культурного світу, створеного людством.

Список використаних джерел:

Рашевський, В. (2001). Від неоліту до наших часів. Нова книга. № 7/8. С. 13–14.

Швецова-Водка, Г. М. (2007). Документознавство. Київ : Знання. 398 с.

Шейко, В. М., Гаврюшенко, О. А., Кравченко, О. В. (2001). Історія художньої культури. Візантія. Арабо-мусульманський світ. Китай. Японія. Харків : ХДАК. 181 с.

Шейко, В. М., Гаврюшенко, О. А., Кравченко, О. В. (2001). Історія художньої культури. Західна Європа XVII і XVIII ст. Харків : ХДАК. 183 с.

Шейко, В. М., Гаврюшенко, О. А., Кравченко, О. В. (2001). Історія художньої культури. Західна Європа XIX–XX ст. Харків : ХДАК. 205 с.

Шейко, В. М., Гаврюшенко, О. А., Кравченко, О. В. (1999). Історія художньої культури. Первісність. Стародавній світ. Харків : ХДАК. 210 с.

Шейко, В. М., Гаврюшенко, О. А., Кравченко, О. В. (2001). Історія художньої культури. Середньовіччя. Відродження. Харків : ХДАК. 189 с.

Шейко, В., Кушнаренко, Н. (2020). Культурологічні та мистецтвознавчі дослідження: теорія і методологія. Харків : ХДАК. 338 с.

Шейко, В. М., Каністратенко, М. М., Кушнаренко, Н. М., Рижанова, А. О., Петруня, Ю. О. … Суконько, Л. В. (2009). Харківська державна академія культури : до 80-річчя з дня заснування. Харків : ХДАК. 196 с.

References:

Rashevskyi, V. (2001). *Vid neolitu do nashykh chasiv [From the Neolithic to the present day]*. Nova knyha. №7/8 [in Ukrainian].

Shvetsova-Vodka, H. M. (2007). *Dokumentoznavstvo [Document studies]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].

Sheiko, V. M., Havriushenko, O. A., Kravchenko, O. V. (2001). *Istoriia khudozhnoi kultury. Vizantiia. Arabo-musulmanskyi svit. Kytai. Yaponiia [History of artistic culture. Byzantium. Arab-Muslim world. China. Japan]*. Kharkiv : KhDAK [in Ukrainian].

Sheiko, V. M., Havriushenko, O. A., Kravchenko, O. V. (2001). *Istoriia khudozhnoi kultury. Zakhidna Yevropa XVII i XVIII st. [History of artistic culture. Western Europe of the 17th and 18th centuries]*. Kharkiv : KhDAK [in Ukrainian].

Sheiko, V. M., Havriushenko, O. A., Kravchenko, O. V. (2001). *Istoriia khudozhnoi kultury. Zakhidna Yevropa XIX–XX st. [History of artistic culture. Western Europe 19th–20th centuries]*. Kharkiv : KhDAK [in Ukrainian].

Sheiko, V. M., Havriushenko, O. A., Kravchenko, O. V. (1999). *Istoriia khudozhnoi kultury. Pervisnist. Starodavnii svit [History of artistic culture. Primitiveness. Ancient world]*. [in Ukrainian].

Sheiko, V. M., Havriushenko, O. A., Kravchenko, O. V. (2001). *Istoriia khudozhnoi kultury. Serednovichchia. Vidrodzhennia [History of artistic culture. Middle Ages. Renaissance]*. [in Ukrainian].

Sheiko, V., Kushnarenko, N. (2020). *Kulturolohichni ta mystetstvoznavchi doslidzhennia: teoriia i metodolohiia [Cultural and art studies: theory and methodology]*. [in Ukrainian].

Sheiko, V. M., Kanistratenko, M. M., Kushnarenko, N. M., Ryzhanova, A. O., Petrunia, Yu. O. … Sukonko, L. V. (2009). *Kharkivska derzhavna akademiia kultury : do 80-richchia z dnia zasnuvannia [Kharkiv State Academy of Culture : to the 80th anniversary of its founding]*. Kharkiv : KhDAK [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 11.10.2025
Дата прийняття статті: 10.11.2025
Опубліковано: 26.12.2025